

Studia
Wschodnioeuropejskie

Nr

17/2022

**Bezpieczeństwo, demokracja i gospodarka
państw Europy Środkowo-Wschodniej**

**Państwa Azji Centralnej w procesie
kształtowania się nowego ładu
międzynarodowego**

**Wpływ pandemii COVID 19 i pełnoskalowej
wojny Rosji z Ukrainą na jej społeczeństwo**

Warszawa 2022

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA:

Przewodniczący: prof. dr hab. Józef Tymanowski

Członkowie: prof. UPH dr hab. Włodzimierz Fehler (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach);
prof. dr hab. Igor Gretskiy (Uniwersytet Państwowy w Petersburgu); prof. dr hab. Bogusław Jagusiak (Wojskowa
Akademia Techniczna); prof. KUL dr hab. Kinga Machowicz (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II);
prof. dr hab. Victor Shadurski (Białoruski Uniwersytet Państwowy); prof. dr hab. Andrzej Wierzbicki
(Uniwersytet Warszawski); prof. dr Valeriy Bortnikov (Doniecki Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki);
prof. dr Yagub Mahmudov (Narodowa Akademia Nauk Azerbejdżanu); dr hab. Piotr Wawrzyk (Uniwersytet
Warszawski); dr Agnieszka Bryc (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu);
dr Andrey Rusakovich (Białoruski Uniwersytet Państwowy)

REDAKTOR NACZELNY

dr Paweł Stawarz

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO

dr Aleksandra Daniluk

SEKRETARZ NAUKOWY

Mgr Saltanat Kuzembayeva

CZŁONKOWIE REDAKCJI

dr Aleksandra Kulaga

dr Vadym Zheltovskyy

REDAKCJA TEMATYCZNA

Przemiany systemowe i problemy bezpieczeństwa państw Europy Środkowowschodniej
prof. dr hab. Andrzej Wierzbicki, prof. dr hab. Stanisław Bieleń, prof. dr hab. Bogusław Jagusiak,
dr hab. Włodzimierz Fehler, prof. UPH

Polityka, gospodarka i współpraca zagraniczna państw Europy Środkowowschodniej
dr hab. Irina Pavlenko, dr Aleksandra Kulaga

Spółczesność i kultura państw Europy Środkowowschodniej
dr hab. Magdalena Karolak-Michalska, dr hab. Wojciech Lewandowski, dr Patrycja Spytek

REDAKCJA JĘZYKOWA

Prof. dr hab. Małgorzata Marcjanik (język polski), dr Oksana Gorobec (język rosyjski),
dr hab. Wojciech Lewandowski (język angielski)

CZASOPISMO ZNAJDUJE SIĘ NA LIŚCIE MNiSW - 70 PKT.

INDEX COPERNICUS - ICV 2020: 65.29

COPYRIGHT BY:

Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021
ISSN 2450-0267

ADRES WYDAWCY

Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 3
00-927 Warszawa
e-mail: swe@uw.edu.pl
<http://www.swe.uw.edu.pl>

Wersję pierwotną czasopisma *Studia Wschodnioeuropejskie* stanowi wersja elektroniczna.

Metody KGB litewskiej SRR w Polsce: więzy pokrewieństwa I zainteresowania naukowe jako pomoc w gromadzeniu informacji na temat stosunku do „Solidarności”

Stosunki między Litwą a Polską po drugiej wojnie światowej, w okresie postalinowskim, można określić jako skomplikowane ze względu na dość ograniczony charakter komunikacji – nie tylko fizycznej, ale także informacyjnej, politycznej i prawnej. Świadczą o tym trzy zjawiska: wizyty obywateli ZSRR w Polsce i PRL w Związku Radzieckim tylko na zaproszenie, po uzyskaniu zezwoleń rządowych zgodnie z ustaloną procedurą (odpowiednio w Polsce i na Litwie); możliwość czytania polskiej prasy komunistycznej na Litwie jedynie do listopada 1980 r. (prenumerata periodyków wyłącznie z listy zatwierdzonej przez Sojuzpechat¹⁰⁸ ZSRR); wymiana treści propagandowych między Komitetem Centralnym Litewskiej Partii Komunistycznej a białostockim Komitetem Wojewódzkim Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) poprzez oficjalne delegacje.

Jeśli chodzi o zjawisko pierwsze, musimy wyróżnić co najmniej dwie kategorie podróżujących: służbowo w celach zawodowych oraz prywatnie w sprawach rodzinnych (więzy pokrewieństwa). KGB Litewskiej SRR¹⁰⁹ mając nadzór nad osobami należącymi do tych kategorii, wybierało te najbardziej odpowiednie do zbierania informacji, tj. takie, które można zwerbować¹¹⁰. Wykorzystując osoby przygotowane intelektualnie, dążyło do uzyskania

¹⁰⁸ Państwowa instytucja zarządzająca siecią organizacji i przedsiębiorstw zajmujących się dystrybucją czasopism w Związku Radzieckim (ZSRR).

¹⁰⁹ Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (ros. Komitet Gosudarstwiennoj Biezopasnosti; lit. Valstybės saugumo komitetas). Instytucja działająca na terenie Litwy jako filia KGB ZSRR; dokumentację prowadziła w językach rosyjskim i litewskim.

¹¹⁰ W żargonie KGB skrót oznaczający agenta – tajnego współpracownika – brzmiał „seksot” (ros. сексот – секретный сотрудник). Mitrokhin Archive. Wilson Center:
<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/collection/52/mitrokhin-archive/4>.

informacji o wydarzeniach w Polsce, które przekazywało w postaci raportów instytucjonalnych do KGB Związku Radzieckiego w Moskwie. Szczególną uwagę poświęcano tej działalności od roku 1980, gdy w Polsce rozpoczęły się strajki i powstały związki zawodowe „Solidarność”.

Pracownicy polskich instytucji naukowych darzyli zaufaniem naukowców przybywających z Litwy, tym bardziej że takich wizytujących profesorów było niewielu. Zaufanie to wykorzystywało KGB. Sympatia polskich intelektualistów dla wspólnej historii Polski i Litwy, przenoszona do kontekstu nowych wyzwań, była jednym z motywów skłaniających KGB do delegowania agentów z Litwy do Polski w okresie ponownego wzrostu niepokoju społecznego w PRL. Artykuł ujawniając treści dokumentów KGB dotyczących inwigilacji obywateli polskich, przedstawia, jakimi informacjami o narastających napięciach politycznych w Polsce w latach 1980–1981 dysponowały tajne służby. Dziś nie jest celowe ujawnienie nazwisk agentów ze środowiska intelektualistów, ponieważ ograniczają to przepisy prawa Republiki Litewskiej z roku 2005, właściwe natomiast wydaje się przeanalizowanie działań, które można uznać za ciemne karty historii. Można wyrazić przypuszczenie, że takie informacje były w Moskwie zestawiane z doniesieniami dostarczonymi przez Urząd Bezpieczeństwa Polskiej Republiki Ludowej (PRL).

Autor artykułu korzystał z dokumentów pochodzących z zasobów Litewskiego Archiwum Akt Specjalnych¹¹¹ oraz innych źródeł ujawniających metody pracy KGB.

* * *

Antanas Velička – szef Wydziału II Sekcji 2 Zarządu V KGB Litewskiej SRR (czyli kontrwywiadu ideologicznego) – 20 listopada 1980 r. po przeczytaniu raportu opracowanego na podstawie doniesienia agenta z Polski sporządził następującą notatkę: „ZADANIJE. Kontynuujcie wyjaśnianie informacji o reakcji ludności na wydarzenia w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”¹¹². Ten i inne podobne zapisy decydowały o przydzielaniu przez oficerów KGB zadań nadzorowanym przez nich agentom.

Działalność i klasyfikacja agentów KGB były tematem prac różnych autorów, a w jednej z najnowszych publikacji na Litwie omówiono ich typy¹¹³, podkreślając, że w okresie

¹¹¹ Litewskie Archiwum Akt Specjalnych (lit. Lietuvos ypatingasis archyvas – dalej: LYA) obejmujące akta Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Litwy oraz KGB Litewskiej SRR.

¹¹² LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338.

¹¹³ K. Burinskaitė (2019), *KGB agentai: tipai, funkcijos ir keliama tikslai*, „Genocidas ir rezistencija”, nr 1(45).

postalinowskim „agenci KGB byli zarówno biernymi zbieraczami informacji, jak i czynnymi opiniotwórcami”¹¹⁴.

„Z naukowego punktu widzenia denuncjacja jest zjawiskiem wielowymiarowym. Łączy różne aspekty relacji indywidualnych i społecznych” – twierdzi filozof Valerij Niechamkin¹¹⁵. Autor ten skupia uwagę na praktykach władz sowieckich, skierowanych na nakłanianie do denuncjacji i poszerzanie zakresu tego zjawiska w latach 30. XX w. Wyróżnia pięć aspektów denuncjacji w relacjach indywidualnych i społecznych: informacyjny, psychologiczny, etyczny, motywacyjny i pokrewny. Jak wiadomo z „Archiwum Mitrochina”¹¹⁶, w latach 60. ubiegłego wieku w składach grup osób wyjeżdżających z ZSRR za granicę co najmniej 15% z nich było współpracownikami KGB.

Różni badacze sowietyzmu postrzegają denuncjację – donosy do służby bezpieczeństwa na sąsiadów, znajomych, współpracowników, a nawet członków rodziny o krytycznej postawie określonej osoby lub grupy osób wobec władzy – jako zjawisko charakterystyczne dla epoki stalinizmu: „Począwszy od 1928 r. reżim Stalina zmienił donosy w zwyczajną – widoczną, codzienną, «normalną» – praktykę”¹¹⁷. W rzeczywistości zarówno prace naukowe, jak i publicystyczne świadczą o złożonej filozofii denuncjacji w społeczeństwie, która na różnych etapach – nie tylko na obszarach kontrolowanych przez bolszewików i sowietów, ale także w obrębie imperium rosyjskiego – była postrzegana przez współczesnych jako problem. Vincas Kudirka, prekursor litewskiego liberalizmu, publicysta, przywódca walk Litwinów z uciskiem carskim, w prasie podziemnej lat 80. XIX w. krytykował donosy dla żandarmów („Ochranki”) jako jeden z kilku grzechów społeczeństwa litewskiego¹¹⁸. Chociaż krytycy i badacze dostrzegają występowanie zjawiska denuncjacji w różnych okresach rządów rosyjskich, tym niemniej do wszystkich okresów można odnieść następujące stwierdzenie z badań obejmujących lata stalinizmu: „Faktem jest, że archaiczne wzory zachowań w kulturze politycznej ZSRR – prawie całkowity brak tradycji prawnego rozwiązywania konfliktów między instytucjami politycznymi a jednostką, między rządzącymi a rządzonymi; niezwykle ograniczone prawa ludności do autonomicznej organizacji; lęk jednostki wywoływany poczuciem bezpośredniego psychologicznego związku z władzą centralną – uczyniło

¹¹⁴ Ibidem, s. 90.

¹¹⁵ В.А. Нехамкин (2014), *Донос как социально-психологический феномен (из отечественного опыта 1930-х годов)*, „Историческая психология и социология истории”, t. 7, nr 2.

¹¹⁶ Mitrokhin Archive. Wilson Center: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/collection/52/mitrokhin-archive/4>.

¹¹⁷ F.-X. Nérard (2001), *Soviet Newspapers and State Control Agencies under Stalin: Sub-Offices of the Political Police?*, „Journal Cahiers du monde russe”, vol. 22, issue 2, July, s. 263–278.

¹¹⁸ V. Kudirka (1906), *Tėvynės varpai*, [w:] *Raštai*, t. II: *Tėvynės mylėtojų draugystė*, Mauderodė, Tilžė.

denuncjację bardziej niż cokolwiek inne istotnym elementem tradycyjnego systemu rządów biurokratycznych Rosji, a dopiero wtórnie problemem moralnym, rozumianym w kontekście koncepcji dobra i zła”¹¹⁹.

Tak więc denuncjacja nie dotyczy jedynie poszczególnych osób, ale przede wszystkim jest problemem doświadczeń społeczeństwa i państwa. Denuncjacja może być – i była – systemowym działaniem represyjnego aparatu państwowego, skierowanym na stałe prześladowanie członków społeczeństwa. Sheila Fitzpatrick i Robert Gellately rozróżniają pojęcia denuncjacji i informowania, które są ze sobą ściśle powiązane („closely related”)¹²⁰, ale nie tożsame. W artykule omawiającym zjawisko denuncjacji w Związku Radzieckim i nazistowskich Niemczech, podkreślili rolę „informatora” otrzymującego stałe wynagrodzenie.

Jak już wspomniano, typologia agentów KGB pozwala zauważyć, że nie każdy informator udzielał informacji o innych osobach, swoich kolegach (współpracownikach) wyłącznie za wynagrodzeniem. Motywami denuncjacji (donosu do tajnych służb) mogły być także rywalizacja społeczna i zawodowa, chęć wzmocnienia zaufania władz, zapewnienie sobie nowych możliwości wyjazdu za granicę, a wreszcie zemsta. Z drugiej strony, o wyborze rodzaju denuncjacji mógł decydować kontekst uwarunkowań politycznych i zawodowych: informowanie w sposób szczegółowy, z przedstawianiem wniosków i zaleceń, albo też w sposób zwięzły – tyle, by „wystarczyło”, aby służba bezpieczeństwa wydała formalną ocenę, że raport z wyjazdu lub zdarzenia został złożony. Kluczową rolę w kształtowaniu „kultury denuncjacji” odgrywają jednak struktury państwa totalitarnego, które nie tylko wprowadzają denuncjację jako metodę zbierania informacji i ją promują, ale i wymagają jej stosowania, tym samym szerząc wzajemną nieufność członków społeczeństwa.

Jednym z okresów największego napięcia politycznego w Polsce były lata 1980–1981, gdy w zakładach i przedsiębiorstwach rozpoczęły się strajki, a pracownicy zaczęli się zrzeszać w nowe związki zawodowe „Solidarność”. Na Litwie od lipca 1980 r. wznowiono zagłuszanie zachodnich rozgłośni radiowych, a w listopadzie wstrzymano dystrybucję polskich wydawnictw prasowych, jak również nieformalnie ograniczono ruch ludności polskiego pochodzenia między ZSRR i PRL. Mimo to część profesorów polskich szkół wyższych,

¹¹⁹ V.A. Kozlov (1996), *Denunciation and Its Functions in Soviet Governance. A Study of Denunciations and Their Bureaucratic Handling from Soviet Police Archives, 1944–1953*, „The Journal of Modern History”, vol. 68, no. 4, *Practices of Denunciation in Modern European History, 1789–1989*, s. 867–898.

¹²⁰ S. Fitzpatrick, R. Gellately (1996), *Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History*, „The Journal of Modern History”, vol. 68, no. 4, December, s. 748.

sympatyzujących ze strajkującymi i popierających ideę nowych związków zawodowych oraz ich przywódców, nie zważała na wspomniane ograniczenia; można też wysunąć przypuszczenie, że nie byli oni wystarczająco poinformowani o ograniczeniach ruchu i przepływu informacji, które zaczęto stosować. Biorąc pod uwagę radziecką politykę prześladowań i zakazów, obserwacja pozwoliłaby bliżej przyjrzeć się również naukowcom przybywającym z Litewskiej SRR na wykłady lub konferencje do Polski w ramach programu wymiany naukowej. Brali oni udział w prywatnych dyskusjach na temat zaistniałej sytuacji, byli bowiem zapraszani na obiady, kolacje i spotkania towarzyskie. Wyjazdy służbowe tych osób do Polski w tak napiętym okresie świadczą właśnie o ich przywileju podróżowania w porównaniu do innych mieszkańców Litewskiej SRR; miało to być wyraźnym sygnałem, że w Związku Radzieckim nie każdemu przyznawano prawo odwiedzenia kraju, w którym zaczęły się dziać rzeczy niepożądane dla władz komunistycznych. Doświadczenia wskazują, że osoby te nie miały przeszkód w gromadzeniu informacji, ponieważ okazywano im zaufanie.

Zasoby archiwum KGB Litewskiej SRR pozwalają poznać, w jaki sposób agenci służby bezpieczeństwa zbierali informacje w tym intensywnym okresie i na co zwracali uwagę w swoich raportach. Wśród kilku raportów te najbardziej szczegółowe należą do dvojga profesorów – architektury i ekonomii, którzy przyjeżdżali z Wilna na uczelnie wyższe w Polsce – o pseudonimach agenturalnych (tajnych współpracowników) odpowiednio „Antanaitis”¹²¹ i „Šešupė”.

Dwa szczegółowe raporty „Antanaitisa” dotyczą jego wizyty w Toruniu w listopadzie 1980 r. z okazji 30-lecia Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Prowadził on gościnne wykłady na Wydziale Sztuk Pięknych tej uczelni, a następnie odwiedził Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej. Tekst jest opracowany tak, by ukazać pogląd osoby na wydarzenia, a o kolejności wybranych zagadnień decyduje ilość materiału faktograficznego: to, o czym opowiedziano, to, co usłyszano od spotkanych osób, to, co przeczytano. Jeden raport¹²² jest podzielony na kilka rozdziałów: „1. Niektóre fakty i dane dotyczące pierwszych etapów ruchu strajkowego latem”; „2. Kwestie nadużycia władzy”; „3. Niektóre uwagi na temat sytuacji

¹²¹ Prawdziwe nazwiska nie są odnotowane w aktach, badacz może je natomiast ustalić na podstawie treści tych raportów oraz odpowiednio sformułowanych instrukcji, zadań i wniosków funkcjonariuszy KGB, biorąc pod uwagę wymienione szczegóły, nazwiska, zdarzenia i stałe miejsce pracy – uczelnię wyższą. Na stronie internetowej Litewskiego Centrum Badania Ludobójstwa i Ruchu Oporu Mieszkańców dostępny jest tylko jeden raport z omawianego okresu – agenta „Antanaitisa” – na podstawie rozmowy z nim funkcjonariusza KGB: [http://www.kgbveikla.lt:file:///C:/Users/User/Downloads/2005_09k%20\(1\).pdf](http://www.kgbveikla.lt:file:///C:/Users/User/Downloads/2005_09k%20(1).pdf) (inny lakoniczny raport pochodzi z 1978 r.).

¹²² Справка (ros.) nr 23264. LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 23.

między młodzieżą akademicką a wykładowcami”. W rozdziale pierwszym „Antanaitis” przedstawia motywy działalności „Solidarności” i charakteryzuje jej przywódców: „Podstawą działań jest cel pomszczenia klęski, którą wielu uznaje za krzywdę osobistą, doznaną po ostrzelaniu demonstracji robotników w grudniu 1970 r. Część przywódców «Solidarności» ma krewnych, którzy wówczas ucierpieli, a nawet zginęli. Sądząc z wypowiedzi samego L. Wałęsy, H. Lenarciaka¹²³, B. Pietruszki¹²⁴ i głównego «ideologa» A. Gwiazdy¹²⁵, prace przygotowawcze do tego typu akcji trwały przez ostatnie kilka lat. Głównym ogniwem kadry kierowniczej «Solidarności» są młodzi ludzie, w wieku około 25–30 lat, wywodzący się ze środowiska robotniczego, ze szczebla «czeladników». Zwraca uwagę specyficzny «KC Solidarności». Jest to specyficzny typ ludzi, którzy potrafią przychylnie nastawić do siebie młodzież”¹²⁶.

Rozdział drugi raportu zawiera informacje o korupcji w szeregach polskiego kierownictwa komunistycznego: „Nie spotkałem rozmówcy, który by pozytywnie oceniał okres rządów Gierka¹²⁷ i jego współpracowników. Podstawowymi i najczęstszymi zarzutami są twierdzenia, że w okresie swoich rządów Gierek miał stworzyć nadklasową mafię złożoną z zaufanych i wiernych mu osób. Materiały dotyczące stylu życia tych osób były starannie zbierane na długo przed obecnymi wydarzeniami; zakładano odpowiednieteczki personalne. Poczyniono starania, by teczki te trafiły poza granice Polski. Mówi się, że część demaskujących ich materiałów została zdeponowana w KC partii komunistycznych Włoch, Hiszpanii i Francji”¹²⁸. Któryś z szefów KGB po przeczytaniu raportu agenta podkreślił następujące zdania: „Za nadużycia popełniane przez pojedyncze osoby są obecnie obwiniani wszyscy członkowie partii. Również szeregowi członkowie są utożsamiani z kierownictwem”.

W rozdziale trzecim agent wspomina o odczycie publicznym prof. Janusza Groszkowskiego, w którym przedstawił on przypadki nadużyć w systemie nauki polskiej i skrytykował paternalizm, protekcyjność, łapówkarstwo, niekompetencję itp. Opisuje także wypowiedzi prof. Edwarda Lipińskiego zawierające negatywną ocenę nie tylko ówczesnej sytuacji gospodarczej Polski, ale i perspektyw rozwoju gospodarczego ZSRR¹²⁹. Agent

¹²³ Henryk Lenarciak (1933–2006) – opozycjonista, pracownik Stoczni Gdańskiej.

¹²⁴ Bogdan Pietruszka (1935–2022) – projektant statków, artysta plastyk, od września 1980 r. przewodniczący Komisji Wydziałowej „Solidarności”.

¹²⁵ Andrzej Gwiazda (ur. 1935) – współtwórca Wolnych Związków Zawodowych Wybrzeża i NSZZ „Solidarność”.

¹²⁶ LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 23.

¹²⁷ Edward Gierek (1913–2001) – I sekretarz KC PZPR.

¹²⁸ LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 26.

¹²⁹ Ibidem, s. 27.

przyznaje, że pytał swoich współrozmówców w Toruniu i Warszawie, jaką przyszłość przewidują dla Polski, lecz jasnej odpowiedzi nie usłyszał: „Wszyscy krytykują wszystko, ale nic racjonalnego w zamian nie proponują. Taka nieperspektywiczna pustka, naszym zdaniem, może się stać niebezpiecznym zjawiskiem wśród młodzieży akademickiej. Jest bardzo dogodnym gruntem dla różnych interpretacji ideologicznych; przykładem może być anarchizm społeczny”. Należy zaznaczyć, że agent z Wilna prawie nie wspomina tych, którzy mieliby popierać reżim komunistyczny: „Według niektórych toruńskich inteligentów są oni narzędziem w rękach elementów antysowieckich i służą wyłącznie za przynętę dla wahających się robotników”. Wśród nich wyróżnia on tylko Stanisława Binkulskiego, dziekana Politechniki, który „twierdził, że nie widzi powodów, by krzyczyć o zmianie ustroju socjalistycznego w PRL, bo wszystkiemu winni są sami Polacy” i wyjaśnił, że „naród pije, nie pracuje, spekuluje”, a „ustrój kapitalistyczny nie jest PRL potrzebny, ponieważ Polska gospodarczo pozostaje w tyle za Zachodem”. W innym natomiast raporcie „Antanaitis” zapisał, że rozmawiał w Toruniu z „wykładowcą Fryczem”¹³⁰, który kieruje grupą opowiadającą się za „działalnością wolnych związków zawodowych”, i poinformował, że na zlecenie związków zawodowych na Uniwersytecie jest opracowywany program ideologiczno-gospodarczy.

W kwestii rozwoju gospodarczego Polski agenci słyszeli, że odpowiedzialnością za upadek gospodarki ludność obarcza Moskwę.

Agentka „Šešupė”, która prowadziła wykłady na uczelniach łódzkich i w Polskiej Akademii Nauk (PAN), zauważa, że „polska waluta w ogóle nie jest ceniona – jeśli coś można kupić, to tylko za dolary, których cena na czarnym rynku wynosi 125–140 złotych za 1 dolara”. „Šešupė” donosi również, że „wszędzie wyczuwa się nastroje antyrosyjskie, często wyrażana jest opinia o jakoby realizowanej na Litwie rusyfikacji”¹³¹. Z raportu wynika, że do agentki podchodzono z „nieufnością”, gdy w rozmowach próbowała zaprzeczyć tym twierdzeniom. Otwartość spotkanych polskich naukowców i kierowników instytucji naukowych była na tyle wystarczająca, by „Šešupė” mogła wymienić w raporcie nazwiska rozmówców, którzy wyznawali „mniej lub bardziej” krytyczne poglądy na temat władzy komunistycznej: „W. Piotrowski – dyrektor Instytutu Ekonomiki Przemysłu Uniwersytetu Łódzkiego, prof. Jerzy Kortan – dyrektor Instytutu Organizacji i Zarządzania Uniwersytetu Łódzkiego, prof. Jolanta Kulpińska – dyrektor Instytutu Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego, Stanisław Gibała – zastępca dyrektora Instytutu Badań Systemowych Polskiej Akademii Nauk, Józef Wojsznis (vel

¹³⁰ Jerzy Bogumił Frycz (1927–1985), historyk sztuki, zabytkoznawca, konserwator zabytków woj. bydgoskiego, docent Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W 1980 r. prodziekan Wydziału Sztuk Pięknych.

¹³¹ LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 11.

Vaišnys) – zastępca dyrektora ds. nauki w Instytucie Organizacji i Zarządzania Politechniki Łódzkiej, docent Instytutu Ekonomiki Uniwersytetu Łódzkiego Poszkowski¹³². Raporty pozwalają poznać nie tylko skalę spotkań profesorskich, ale także odpowiednią umiejętność stosowania metod umożliwiających KGB zbieranie potrzebnych danych¹³³.

Oczywiście, brak opisu, jak ci agenci prowokowali rozmówców do szczerości i jakie pytania im zadawali, ale znalezione w archiwum inne informacje – pisemne instrukcje KGB i zalecenia, jak stworzyć atmosferę zaufania i zachęcić rozmówców do wyjawniania swoich myśli – pozwalają twierdzić, że agenci ci byli odpowiednio przygotowywani do zbierania informacji interesujących KGB LSRR.

„Antanaitis”, który na polskiej uczelni wygłosił wykład z historii architektury, przyznaje, że po wykładzie zadano mu „prowokacyjne pytanie o rzekomym niszczeniu zabytków historycznych w Litewskiej SRR”, ale studenci i wykładowcy mieli na to zareagować negatywnie, oświadczając, że „pytania powinny dotyczyć meritum”¹³⁴. Jest to jedyny przypadek opisany w raportach agenta, gdzie pokazuje on, że ktoś próbował mu zaoponować.

„Šešupė” poinformowała, że „nigdy nie słyszała, by ktoś popierał stanowisko obecnego kierownictwa PRL”. W raporcie napisała: „Nawet kierownictwo, w tym partyjne, nie starało się przeciwstawić negatywnym tendencjom, a większość je popiera. Powszechnie uważa się, że stworzenie «wolnych» związków zawodowych jest pierwszym krokiem do władzy. Następnie koniecznie należy przepchnąć «swoich» ludzi do władzy i organów zarządzania, a wtedy wystarczy usunąć niepotrzebnych kierowników i przejąć władzę w swoje ręce”.

Oboje agenci twierdzili, że Polacy obawiają się inwazji sowieckich czołgów do stłumienia strajków i wolnych związków zawodowych, zapewniają jednak, że w takim wypadku stawialiby opór, a nawet (według „Šešupė”) „można założyć, że jeśli ZSRR użyje siły wobec PRL, to doprowadzi to do wojny światowej”¹³⁵.

Informacje zebrane przez agentów-profesorów zasadniczo odzwierciedlały niezwykle krytyczny stosunek polskiego społeczeństwa (nie tylko środowiska akademickiego) do skorumpowanych władz komunistycznych, świadcząc o nieufności do Związku Radzieckiego i jego polityki informacyjnej, frustracji związanej z sytuacją gospodarczą i potwierdzając rosnące zaufanie do niezależnych związków zawodowych i ich przywódców. Nie ulega wątpliwości, że doniesienia były przygotowywane po otrzymaniu konkretnych zadań, na co

¹³² Ibidem, s. 14.

¹³³ M. Weiss (2020), *Summaries of Newly Obtained KGB Training Manuals*, [http:// interpretermag.com](http://interpretermag.com).

¹³⁴ LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 21.

¹³⁵ Ibidem, s. 13.

wskazuje ich struktura i wyjątkowa uwaga poświęcona wydarzeniom politycznym. Z drugiej strony, doniesienia te świadczą również o zaufaniu polskich naukowców do swoich wileńskich kolegów, którzy mieli do wykonania tajną misję. Doniesienia te nie mogą być traktowane jako działania przypadkowe lub jednorazowe, ponieważ każdy raport zawiera znaczniki świadczące o ich przetwarzaniu; raporty i pisma towarzyszące opatrywano np. wpisami podobnymi do tego, który zacytowałem na początku artykułu („Kontynuujcie wyjaśnianie informacji o reakcji ludności na wydarzenia w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”), lub innymi: „Pilnie skierować do Zarządu V, na imię tow. F. Bobkova¹³⁶. Vaigauskas¹³⁷”; „Ustalcie osoby ze środowiska studentów i wykładowców VISI¹³⁸, które pozwalają na antysowieckie dyskusje na temat wydarzeń w PRL”; „Kopię wysłać do Zarządu V KGB ZSRR”.

Z analizy dokumentów wynika, że istnieli również agenci udzielający jedynie ustnych informacji, których wyjazdy były specjalnie zaplanowane przez KGB. Na przykład w październiku 1981 r. bibliolog z Uniwersytetu Wileńskiego złożył wniosek o wyjazd służbowy w celu wygłoszenia w Krakowie i we Wrocławiu wykładów na temat historii książki i bibliotek, a pracownik KGB w sprawie złożenia przez tę osobę planowanego ustnego raportu zaznaczył: „To doniesienie «Wiszniew» przedstawił, spełniając naszą prośbę”. Innymi słowy, w tym napiętym okresie zwerbowane osoby były specjalnie delegowane w celu wykonania zadania, a ich bezpośrednia działalność zawodowa (wykłady lub eksploracja zbiorów) stanowiły jedynie przykrywkę.

KGB Litewskiej SRR inwigilowało również inne grupy, które mogły być przydatne do pozyskiwania potrzebnych informacji i odpowiedniego kontrolowania ich źródeł. Wśród nich należy wymienić młodzieżowe organizacje komunistyczne. Spotkania ich członków, zakładające pewną poufność rozmów, dopełniają obraz atmosfery panującej nie tylko w warstwach akademickich, ale też w strukturach komunistycznych. W doniesieniu przygotowanym przez agenta ZWW (ros. 3BB) przedstawiono treść spotkania liderów organizacji młodzieżowej z Litewskiej SRR z przedstawicielami Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej (ZSMP) z Białegostoku, Łomży i Suwałk; stwierdzono, że liczba członków ZSMP spadła z 3,5 do 2,7 mln. Zdaniem polskich przedstawicieli uczestniczących w tym samym spotkaniu: „Kościół odgrywa ostatnio pozytywną rolę, ponieważ opowiada się za

¹³⁶ Filipp Bobkow 1925–2019) – wiceprzewodniczący KGB ZSRR.

¹³⁷ Henrikas Vaigauskas (ur.1928) – wiceprzewodniczący KGB Litewskiej SRR.

¹³⁸ Dawniej Wileński Instytut Inżynierii Budowlanej, w którym pracował „Antanaitis” (obecnie – Wileński Uniwersytet Techniczny).

zakończeniem anarchii i strajków”, natomiast I sekretarz LJDP¹³⁹ w Sejnach G.J. Marcinkiewicz¹⁴⁰ w poufnej rozmowie z I sekretarzem Komitetu Centralnego Związku Komunistycznej Młodzieży Litewskiej Baltrūnasem powiedział, że „sytuacja w kraju jest skomplikowana i sowiecka pomoc wojskowa wywołałaby w PRL negatywne nastroje, a nawet konflikt zbrojny”¹⁴¹.

Odmienne opinie znajdujemy w raporcie KGB ze spotkania przywódców litewskiej młodzieży komunistycznej i przedstawicieli Ministerstwa Edukacji Litewskiej SRR z przedstawicielem Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej (ZSMP) Janem Trawińskim i dziennikarzem pisma „Walka Młodych” Henrykiem Urbanowskim. Agent stwierdza, że „spore zaniepokojenie rozmówców budzi Kościół: jakoby KC i Gierek osobiście popełnili błąd, idąc na ustępstwa wobec Kościoła, który [...] nie zna granic w swoich żądaniach”. Na temat „Solidarności” Trawiński miał powiedzieć, że ten związek zawodowy „ma zdrowe podstawy i może odegrać pozytywną rolę w rozwoju Polski, jeśli potrafi pozbyć się niektórych negatywnych elementów”. Agent ponadto zapisał: „Trawiński uważa, że ten związek zawodowy nie opowiada się przeciwko socjalizmowi i za wystąpieniem Polski z Układu Warszawskiego, co niejako dowodzi jego wierności ideom socjalizmu”¹⁴². Dziennikarz Urbanowski, jak wynika z doniesienia, miał powiedzieć, że nadużycie przepisów prawa dotyczących zakazu ujawniania tajemnic państwowych (czyli wprowadzenie ścisłej cenzury na wszelką krytykę) wyrządziło wiele szkód. „W tak skomplikowanym okresie – zdaniem Trawińskiego – negatywną rolę odgrywa prasa w CSRS i NRD”; w tych krajach ukazują się „ostre artykuły przeciwko sytuacji w Polsce, Kościołowi i związkom zawodowym”. I – zdaniem przedstawiciela ZSMP – „polscy komuniści są w bardzo trudnej sytuacji [...]. Teraz sytuacja jest okropna – nikt nie wierzy i nie widzi perspektyw”. Raport ten obala założenia występujące w literaturze historycznej, że osoby należące do komunistycznej nomenklatury rzekomo nie mogły być lub nie były śledzone; w tym przypadku agent uczestniczył w spotkaniu członków delegacji Litewskiej SRR i osób związanych z ZSMP.

Wreszcie warto zwrócić uwagę na dokumenty świadczące o zainteresowaniu KGB tzw. zwykłymi mieszkańcami Litwy, których kontakty z Polską stwarzały tajnym służbom ZSRR możliwość nie tylko pozyskiwania dodatkowych informacji o nastrojach społecznych w PRL,

¹³⁹ Lenkijos jungtines darbininkų partijos – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza.

¹⁴⁰ Gintautas Jerzy Marcinkiewicz (1941–2010) – w latach 1978–1981 pracownik Komitetu Miejsko-Gminnego PZPR w Sejnach. Członek PZPR od 1960 r.

¹⁴¹ LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 30.

¹⁴² Ibidem, s. 16.

ale też śledzenia osób związanych więzami pokrewieństwa oraz ich werbowania. Przypadki te ilustrują także metodę pracy KGB (opisaną również w studiach działalności NRD-owskiej Stasi¹⁴³) polegającą na zmuszaniu członków rodziny do gromadzenia informacji o sobie nawzajem. Tak więc, jak czytamy w jednym raporcie „źródła”, od 20 października do 3 listopada 1980 r. gościł u niego kuzyn żony źródła Leonowicz (vel Leonavičius), który jest „dyrektorem departamentu do spraw naukowych przemysłu lekkiego PRL; z pochodzenia jest Litwinem i do PRL wyjechał w 1954 r. z Kowna wraz z rodzicami, jest członkiem PZPR”. Leonowicz miał twierdzić, że „rząd Gierka popełnił najpoważniejszy błąd, godząc się na początkowe żądania strajkujących”, dlatego „można odnieść wrażenie, że trzeźwo ocenia on zaistniałą sytuację i z pozycji sumiennego komunisty chce, aby kraj szybciej wyszedł z kryzysu”¹⁴⁴.

W doniesieniu agenturalnym dotyczącym inwigilowanego obywatela PRL Zygmunta Garszla (lat 36)¹⁴⁵, którego odwiedziło „źródło” z Litwy, znajduje się informacja, że Garszel po przyjeździe do Litewskiej SRR, do Ejszyszek, podróżował po Litwie. Członek rodziny – informator zawiadamia, że w czasie dyskusji o igrzyskach olimpijskich '80, jaka rozwinęła się przy obiedzie, Garszel stwierdził, że „litewscy sportowcy nie będą mieli okazji, by usłyszeć swój hymn podczas igrzysk olimpijskich, gdy będą im wręczane medale, a Polacy mają swój hymn; następnie mówił o strajkach”. Do wiadomości KGB podano, że „żona «źródła» odwiedziła Lublin, a następnie Świdnik, gdzie zatrzymała się u Witolda Olszewskiego¹⁴⁶ (teraz gości on w Ejszyszkach)”. Garszel miał powiedzieć, że po strajkach w Lublinie pensje wzrosły o 500 zł miesięcznie.

W czerwcu 1981 r. kolegium KGB Litewskiej SRR postanowiło zintensyfikować inwigilację osób narodowości polskiej¹⁴⁷. „Zważywszy na posiadane informacje o [...] wykorzystywaniu terytorium PRL do realizacji wrogich działań przeciwko republice [Litewskiej], a także z powodu aktywizacji działalności polskiego duchowieństwa i «Solidarności» w celu wywarcia negatywnego wpływu na osoby narodowości polskiej mieszkające w republice, znacznie bardziej opłaca się istniejącym stanowiskom agenturalnym w republice korzystanie z kanałów wyjazdowo-przyjazdowych do/z PRL, podjęcie działań na

¹⁴³ M. Hertzberg (2016), *Stasi Tactics – Zersetzung*, <https://www.maxhertzberg.co.uk>, 22 November.

¹⁴⁴ LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 14.

¹⁴⁵ „Mieszka: ul. Senatorska 30 m. 9, Warszawa” (LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 15).

¹⁴⁶ Witold Olszewski, ps. Orzeł (1922–2014) – kapitan, żołnierz ZWZ i AK, więzień Gułagu. W 1956 r. otrzymał zezwolenie na powrót do Litwy (do Ejszyszek); do Polski wyjechał z żoną w 1957 r.

¹⁴⁷ Decyzja KGB Litewskiej SRR z 26 czerwca 1981 r. – O wzmocnieniu sytuacji i środków zwalczania działań emisariuszy wroga w obecnych warunkach. LYA, z. K51, op. 4, sygn. 2, s. 37.

rzecz ich wzmocnienia, bardziej zdecydowanej walki z niszczycielskim oddziaływaniem zarówno litewskich ośrodków nacjonalistycznych, utrzymujących kontakty z Litewską SRR poprzez PRL, jak i «Solidarności» oraz polskiego duchowieństwa przybywającego do republiki różnymi kanałami”.

Należy podkreślić, że KGB LSRR za pośrednictwem centrali KGB ZSRR w Moskwie otrzymywało informacje od polskiej Służby Bezpieczeństwa (SB) o rzekomych „poglądach nacjonalistycznych” ludności litewskiej na Suwalszczyźnie (Sejny i Puńsk) oraz o kontaktach z organizacjami litewskimi w USA¹⁴⁸. Stanowiło to uzupełnienie informacji, którymi dysponowało KGB LSRR o próbach ludności litewskiej utrzymywania kontaktów z emigrantami w Stanach Zjednoczonych oraz o rozpowszechnianych z Polski informacjach o narastającym konflikcie politycznym w sąsiednim kraju.

Po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego KGB LSRR, na polecenie przewodniczącego KGB ZSRR Jurija Andropowa, 16 grudnia 1981 r. przyjęło postanowienie o „zapewnieniu kontroli sytuacji operacyjnej w terenie poprzez zorganizowanie aktywnej pracy nad wrogimi elementami objętymi nadzorem organów KGB, a także osobami, które pozwoliły na wyrażanie poparcia dla «Solidarności»”¹⁴⁹, jak również o „zorganizowaniu wzmożonego nadzoru nad połączeniami sowieckich i polskich radioamatorów-korespondentów w celu uniemożliwienia wycieku niepożądanego informacji, w tym różnych oszczerczych pogłosek o reakcji ludności na wydarzenia w Polsce, oraz w celu wykrycia nielegalnie działających amatorskich nadajników radiowych”¹⁵⁰. Na mocy tego postanowienia odpowiednim wydziałom KGB nakazano „wykrycie w rejonach zamieszkałych przez Polaków ewentualnej «działalności ekstremistycznej» i jej uniemożliwienie”. Postanowienie to podpisał przewodniczący KGB Litewskiej SRR J. Petkevičius¹⁵¹.

Można się zgodzić z częścią raportu „Šešupė” dotyczącą tego, że w Polsce „dość często wypowiada się myśl, iż Litwini i Polacy, biorąc pod uwagę doświadczenie historyczne, powinni się zjednoczyć w walce z wpływami rosyjskimi i stworzyć zjednoczoną republikę, zdolną do stawienia oporu ZSRR”¹⁵². Ale w tym przypadku oznaczało to jedynie składanie

¹⁴⁸ LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 9.

¹⁴⁹ LYA, z. K51, op. 4, sygn. 2, s. 70.

¹⁵⁰ W dokumencie tym przewidziano „zapewnienie skuteczniejszej kontroli brygad nr 25/26 pociągu Leningrad–Warszawa–Berlin” (pociąg przejeżdżał przez Litwę) oraz „zapewnienie stałego przygotowania mobilizacyjnego całego personelu organów KGB i wysoki stopień czujności politycznej”, ibidem, s. 73.

¹⁵¹ Generał porucznik Juozas Petkevičius (1924–1991) – przewodniczący KGB Litewskiej SRR w latach 1967–1987.

¹⁵² LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 10.

szczegółowych doniesień o niepożądanych poglądach, które nie były do przyjęcia ani dla KGB, ani dla kierownictwa Związku Radzieckiego.

W okresie zatem, gdy między Litwą a Polską nie było żadnego drogowego przejścia granicznego, a komunikacja kolejowa ograniczała się do pociągu relacji Leningrad–Grodno–Berlin, gdy ruch osobowy był możliwy tylko na tzw. zaproszenia i na podstawie czasowych wiz, gdy w listopadzie 1980 r. wstrzymano prenumeratę legalnej prasy polskiej w Litewskiej SRR, gdy ponownie zaczęto zagłuszać zachodnie stacje radiowe („Głos Ameryki”, „Wolna Europa”, „Radio Watykańskie”, „Deutsche Welle”), donosy agentów pozwalały KGB Litewskiej SRR na gromadzenie informacji o nastrojach ludności polskiej oraz danych na temat poszczególnych osób ze środowiska naukowego i kulturalnego po to, aby tajne służby mogły je przetworzyć i przekazać dalej do władz centralnych. Świadczą one o dużym zainteresowaniu KGB wydarzeniami w Polsce i jej obywatelami, zwłaszcza od lipca 1980 r. Można nawet twierdzić, że zarówno ta działalność, jak i uzyskane informacje przyczyniły się do decyzji, które zostały podjęte przez władze komunistyczne w Moskwie i Warszawie w sprawie wprowadzenia stanu wojennego w 1981 r.

Wnioski

Tajne dokumenty instytucji systemu totalitarnego ukazują rzecz paradoksalną: ich treść ujawnia prawdę, której reżim unika i za którą prześladowuje w przestrzeni publicznej, a rzeczywiste dane faktograficzne są gromadzone po to, by móc użyć ich jako instrumentu do tłumienia krytyków lub protestujących. Świadczą one o tym, że denuncjacja jest częścią kariery zawodowej, a w przypadku więzów pokrewieństwa – częścią etycznego wyboru. Zjawisko to nie jest jednak wyłącznie fenomenem ZSRR, jak deklarują cytowani na wstępie autorzy, ale normą ustrojową w historii Rosji.

Raporty pracowników szkół wyższych Litewskiej SRR – tajnych współpracowników KGB LSRR – są dokumentami ukazującymi rzeczywistą sytuację polskiego społeczeństwa, niezależnie od krytycznego stanowiska sporządzających je agentów wobec „Solidarności”. Dokumenty te mają potrójną wartość.

1. Raporty pokazują, co interesowało komunistyczne służby bezpieczeństwa i uzupełniają wiedzę na temat metod ich działania. Agent chcąc wykonać zadania powierzone mu przez nadzorujących go funkcjonariuszy, musiał zdobyć zaufanie pracowników uczelni, do której przyjechał, bądź krewnych, z którymi się spotkał.

2. Denuncjacja była procesem ciągłym w łańcuchu działań inwigilowania społeczeństwa, a jej charakter zmieniał się w zależności od interesów KGB oraz zadań

formułowanych przez KC KPZR i Komitet Centralny Komunistycznej Partii Litwy w odpowiedzi na sytuację międzynarodową. Agenci podczas wykonywania zadań specjalnych KGB LSRR, według instrukcji centrali KGB w Moskwie, interesowali się postawą intelektualistów wobec „Solidarności”, która w zasadzie była przychylna. W artykule omówiono jedynie dwa rodzaje przypadków – denuncjacji zawodowej i agentury opartej na stosunkach pokrewieństwa – które zostały wybrane jako ilustracje bardziej intensywnego zainteresowania KGB Litewskiej SRR Polską, nie zaś jako najważniejsza lub decydująca jej działalność. Ogólnie biorąc, ta działalność agenturalna jest przykładem totalnego inwigilowania skierowanego na kontrolowanie przestrzeni publicznej, ale nie może ona zostać ukazana w sposób wyczerpujący, ponieważ część danych KGB – zarówno na Litwie, jak i w innych krajach – pozostanie niedostępna przez kilka następnych dekad.

3. Treść raportów poszerza wiedzę o wydarzeniach w Polsce oraz o kontekście, w jakim ukazywała się prasa komunistyczna, której zawartość była skierowana na negowanie celu strajków i robotniczego charakteru „Solidarności”. Ukazano w nich charakterystyki przywódców związków zawodowych, zwłaszcza „Solidarności”, stosunek grup społecznych do Związku Radzieckiego, ogólnie do ustroju komunistycznego, jak również do państw zachodnich. Roczne raporty pozwalają dostrzec pozytywne nastawienie polskiej ludności miejskiej do strajków robotniczych, postulatów ekonomicznych i politycznych, przywódców „Solidarności” oraz sceptycyzm wobec ustroju komunistycznego. W kontekście sowieckiej propagandy i prześladowania ludności za krytykę reżimu można jednak uznać, że dokumenty te przyczyniły się (podobnie jak ich autorzy) do konfrontacji społeczeństw litewskiego i polskiego, do realizacji planów władz komunistycznych mających na celu stłumienie protestów robotników i ich zwolenników.

Spółeczeństwo litewskie żyjące w systemie propagandy totalitarnej miało otrzymywać jak najmniej informacji publicznych o rzeczywistej sytuacji w Polsce, ale potajemnie zbierane informacje agenturalne KGB Litewskiej SRR były przeznaczone dla władz centralnych ZSRR i miały na celu ukazanie narastających zagrożeń dla systemu komunistycznego. Jedynie bardziej szczegółowe badania zbiorów archiwalnych w innych krajach pozwoliłyby zrozumieć rzeczywisty zakres inwigilacji agenturalnej prowadzonej przez KGB w Polsce w latach 1980–1981 oraz treść informacji zbieranych z różnych miejsc, nie tylko z kręgów elity naukowej.

Streszczenie:

Artykuł ujawniając treści dokumentów KGB dotyczących inwigilacji obywateli polskich, przedstawia, jakimi informacjami o narastających napięciach politycznych w Polsce w latach

1980–1981 dysponowały tajne służby. Dziś nie jest celowe ujawnienie nazwisk agentów ze środowiska intelektualistów, ponieważ ograniczają to przepisy prawa Republiki Litewskiej z roku 2005, właściwe natomiast wydaje się przeanalizowanie działań, które można uznać za ciemne karty historii. Można wyrazić przypuszczenie, że takie informacje były w Moskwie zestawiane z doniesieniami dostarczonymi przez Urząd Bezpieczeństwa Polskiej Republiki Ludowej (PRL).

Słowa kluczowe:

denuncjacja, agent KGB, Litwa, Polska, „Solidarność”, zaufanie

Key words:

denunciation, KGB agent, Lithuania, Poland, Solidarity, trust

Bibliografia:

1. Andrew Christopher, Gordievsky Oleg (1993), *Instructions from the Centre. Top Secret Files on KGB Foreign Operations 1975–1985*, Hodder & Stoughton, London.
2. Burinskaitė Kristina (2019), *KGB agentai: tipai, funkcijos ir keliama tikslai*, „Genocidas ir rezistencija”, nr 1(45).
3. Fitzpatrick Sheila, Gellately Robert (1996), *Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History*, „The Journal of Modern History”, vol. 68, no. 4, s. 747–767.
4. Gellately Robert (1996), *Denunciations in Twentieth-Century Germany. Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic*, „Journal of Modern History”, vol. 68, no. 4, s. 931–967.
5. Holzer Jerzy (1995), *Polska 1980–1981. Czasy pierwszej Solidarności*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
6. Kopcewicz Jan (2019), *Na ciemnej stronie czasu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
7. Kozlov Vladimir A. (1996), *Denunciation and Its Functions in Soviet Governance. A Study of Denunciations and Their Bureaucratic Handling from Soviet Police Archives, 1944–1953*, „The Journal of Modern History”, vol. 68, no. 4, *Practices of Denunciation in Modern European History, 1789–1989*, s. 867–898.
8. Krajewski Andrzej (2004), *Między współpracą a oporem. Twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL (1975–1980)*, Wydawnictwo Trio, Warszawa.
9. Sanscartier Matthew D. (2017), *Denunciatory technology: forging publics through populism and secrecy*, „Economy and Society”, vol. 46, nr 1, s. 60–81.
10. Szumski Jakub (2020), *The state tribunal and the paradoxes of socialist legality in 1980s Poland*, „Journal of Modern European History”, vol. 18, nr 3, s. 297–311.